

**АРАБ ТИЛИНДЕГИ СИНОНИМДИН ОРДУ ТУУРАЛУУ
ОКУМУШТУУЛАРДЫН ЖАЗЫП, КАЛТЫРЫП КЕТКЕН КОЛ ЖАЗМАЛАРЫНА
БОЛГОН КЫСКАЧА НАЗАР САЛУУ**

Макала жалпы жонунан синонимдин келип чыгуу таржымалына жана анын колдонуу жаатындагы маселелерге арналды. Көптөгөн 9-15кк. доор сүргөн окумуштуулардын ар кандай көз караштарда жазылган жана айтылып кеткен иштерине назар салынды. Жана дагы макала – көрүнүктүү араб тилинин окумуштууларынан болгон Сибавий Абу Башар Ибн Канбар, Ибн Жаний, Ибн Аль-Арабий ж.б. тууралуу, алардын кээ бирлери синоним түшүнүгүн колдоп келсе, ал эми башкалары каршы ойлордо болгондугу тууралуу маалыматтарды өз мазмунуна камтыды.

Статья посвящена вопросам возникновения и употребления слов-синонимов в арабском языке. Изучены труды многих арабских ученых средневековья (9-15 вв.), в которых данная научная проблема рассматривалась с разных точек зрения. Кратко приведены сведения об известных ученых – Сибавий Абу Башар Ибн Канбар, Ибн Жаний, Ибн Аль-Арабий и др., одни из которых поддерживали использование слов-синонимов в арабском языке, а другие не были согласны с их применением.

The article is devoted the problems of appearing and using of word synonyms in Arabian language. It is researched the results of many Arabian scientists of Middle Age (9-15 ages), in which this scientific problems is viewed in different way. Here is some information of famous scientists as Sibavii Abu Bashar Ibn Kanbar, Ibn Janii, Ibn Ali-Arabii and others. Some of them supported the using of word-synonyms in Arabian language and others were not agreeing with its using.

Сөз өз айтылышында бир маанини туюнтат жана ошондой эле бирден ашык маанини түшүндүрө алат, ал эми бир маанини дагы, бирден ашык сөз менен туюнтууга болот. Бул көрүнүштөр сөз менен маанилер ортосундагы байланыштардын шарттуу даражалары болуп саналат.

Сибавий (араб тилинин көрүнүктүү окумуштууларынын бири) өз сөзүндө ал синоним тууралуу мындай дейт: “Тилде эки башка маанини эки башка сөз түшүндүргөндөгүдөй эле эки бөлөк сөз бир маанини түшүндүрөт, ошондой эле жалгыз сөз дагы эки башка мааниге ээ боло алаарын билгиле”.

Аныктама: Синоним: Сөздөрдүн колдонулушундагы бирин бири мааниси жагынан ээрчүүсү жана ээрчишүүсү:

Жалпак, жөнөкөй тил менен айтканда: кайсы бир нерсе башка несенин артынан ээрчисе – ал ээрчүү болуп, ал эми биринин артынан бири бирдей укукта учкай ээрчишүүсү байкалса – ээрчишүү же кошоктошуу деп атаоого болот.

Ээрчишүү (мааниси жагынан) – синоним, маанилердин дал келишүүсү, эл оозунда бул айтылган сөздөргө ылайык мындай кеп мисал боло алат: “Тойго келүүчү коноктор топурап, биринин артынан бири учкай ээрчише келип боз үйлөргө кирип жатышты”- дегени биринин аркасын бири коштоп, арты артынан этек улаш, келип жатышты деген мааниде.

Ээрчишүү – кошоктошуу, учкайлашуу.

Илимий мааниси: Бул тууралуу имам Аль-Байдавий (685- жылы хижра жыл эсептөөсү боюнча дүйнөдөн кайткан/ х.д.к.): “Синоним – сөздөрдүн маанилеринин бир маңыздагы төп келишүүсү, бирдей укука ээ болуусу”.

Ал эми Джуржаний (816-ж х.д.к.) аттуу илимпоз төмөндөгүдөй түшүндүрөт: “сөздөрдүн маанилеринин бирдей дал келүүсү, жана сүйлөм жасоодо катышууларынын бирдей укука ээ болуулары”.

Ар башка сөздүн маанилеринин бир маңызды туюнтуудагы дал келүүсү мүмкүн деп эске алган учурда, сөздөрдүн түпкү тамырынын келип чыккан булагына карабастан алар тен укука ээ боло берет дешке толук мүмкүн. Мисалы: Бычак жана Шапты алсак экөө тен укуктуу колдонула берет, бирок бычак – өзүнүн аткарган кызматына карай /бычуу (көйнөк бычуу, мал бычуу, бааны бычуу)/ бычак деген ат бериген, ал эми шап болсо – маки, ачылып жабылуу добушуна ылайык тууранды сөз катары аталып калган.

Кээ бир кийинки (жакыңкы замандын өкүлдөрү) окумуштуулар: “Синоним – эки же андан ашуун сөздөрдүн бир маанини бериши” дешет, же болбосо эки сөздүн ээрчишүүсү: “Эки башка айтылыштагы сөздөрдүн бир маанидеги төп келүүсү, жана экиден көп сөздөрдүн бир мааниге ээ болуусу”.

“Синоним – жалгыз маанини билдирүүдөгү сөздөрдүн бирдиги жана сүйлөмдүн колдонулуш учуруна карабастан бирин бири алмаштыра алуу мүмкүнчүлүгүнө ээ болуусу” деп айтышат. /1/

Синоним деген түшүнүктү колдогондор жана колдобогон бир катар алымдар болгон:

Биринчи: Алгачкы окумуштуулар:

А). Колдогондор:

Сийбавий: Абу Башар Амр Ибн Канбар (180-х.д.к.) айткан сөздөрүнүн иретинде билүүгө болот

Кутруб: Абу Али Мухаммад ибн Аль-Мустамир (206-х.д.к.). Бир нече мисалдарды келтирип өткөн, “сөздөрдүн маанисинин кеңдиги “ деген эмгегинде; ал жерде мындай саптар айтылат: Араб тили ыр куроо учурунда талаб кылынган уйкаштыктарды канааттандыруу жана кооздоо иретинде жаны сөздөрдү кошууну туура көрүшкөн”. /2/

Аль-Асмай (216-х.д.к.) өз сөзүндө “Бир эле таштын жетимиш атын жолуктурдум” – деп эскерет. /3/

Ибн – Халувий (370-х.д.к.): бул кишинин оозунан Суютий аттуу окумуштуу кырдан ашуун чамалуу кылычтын аталышын атап өткөн.

Ибн Жаний (392-х.д.к.): өз китебинин бир топ жеринде синонимдер тууралуу айтып кеткен.

Аль-Фийрууз Абаада (816-х.д.к.) бир нече китеб жазган

Б). Каршы пикирлерде болуп, синонимди колдобогондордон:

Эски окумуштуулардан болуп синоним деген түшүнүкө каршы пикир айткандарынын бир нечеси болгон. Алардын ичинен: Ибн Аль-Араби (231-х.д.к.) жана Абу Аль-Аббас Салаб (291-х.д.к.), Аль-Хакийм Аттирмизи (Хижра жыл эсептөө боюнча III кылымдын окумуштууларынын бири болуп саналат).

Бул киши “Көкүрөк, жүрөк, дил жана көөдөн деген сөздөрдүн айырмачылыктары тууралуу” аттуу китептин автору. Абу Али Аль – Фарисий (337 – х.д.к.) жана Ибн Дуруставий (347 х.д.к.), Ибн Фарис (395 х.д.к.) көптөгөн ой пикирлерин айтып келишкен. Ал эми жогорудагы маселе боюнча Хилал Аль-Аскарийдин китеби: “Тилдеги айырмачылыктар”, бул китепте : ”Бир сөз эки башка маани бере албайт жана ошол сынары эле эки сөз дагы бир маани бербейт, эгер ушул учур кездеше турган болсо анда тил ичинде маанисиз сөздөрдүн саны артмак” дейт.

Түшүндүрмө: Жогорудагы көз караштарга ынана турган болсок , анда төмөндөгүдөй жыйынтыка келүүгө болот: “Бул адамдар араб тилиндеги өзгөрө турган,

өзгөрбөй турган, башка тилден кирген сөздөр болобу бардыгынын тен алгачкы келип чыга турган тамыры болушу керек деген пикирдин жактоочуларынан”.

Бирок кээ бир синонимге каршы чыккан окумуштуулар өз пикирлеринде бекем турушпайт жана аларды азынын гана ойлору сөздөрүндө жана китептеринде эскерилет. Алардын бирөөсү Саалаб. Ал кишинин айткандары тууралуу кийин эскерип өтөм, өзү Аль-Мажаалис аттуу китебинде мындай деп айтат: «сезимге туулду, эсиме, оюма келди – деген сөздөр бир мааниде». Дагы айтат: «сагызган менен шакылдак бир мааниде», ошондой эле Аль-Арабийдин оозунан Аль-Каалий: “мол, жыш, калың деген сөздөр эгер түшүмдүүлүк маанисинде келсе бирдей мааниге ээ болушат”. Булардын баардыгы жалпы жонунан бирдей колдонула бере алышат». Демек бул жамааттын айтуулары боюнча, алардын ою тек толук төп келиши гана четке кагылат. Бир маанини берүүдөгү эки сөздүн жүз пайызга дал келүүсү мүмкүн эместиги – «Сөздүн өзү бир жана аны колдонуу башка кеп».

Жогорудагы саналып өткөн окумуштуулардын бири синонимди колдосо экинчи бири каршы чыгып ар ким өзүнүн оюн туура деп эсептээри анык, ал эми экинчи: Жаңы (кийинки) окумуштуулардын ичинен:

А) Синонимди колдогондор:

Доктор/ Ибраахийм Анийс, Доктор/Рамазан Абду Аттауаб, Доктор/ Али Абду Аль-уахид Уафий жана башкалар.

Эки сөздүн ортосунда синонимдик көрүнүштүн болушу үчүн төмөндөгү шарттардын болуулары керек, алар:

Эки сөздүн бир маанидеги төп келгендигин окумуштуулардын көпчүлүк бөлүгүнүн колдоолоруна алынышы;

Сөздүк тил чөйрөсүндөгү бирдиги;

Бир учурдагы окшоштугу;

Бир тамырдан болгон сөздөр болбоосу.

Бул саналып өткөн шарттардын натыйжасында синоним деп айтылып келген сөздөрдүн көбү четке кагылды, синоним деп табылган, окумуштуулар тарабынан колдоого алынган сөздөрдүн азы гана жарака кабыл этилди.

Б). Каршы көз карашта болгондор:

Таптакыр жокко чыгарууга өз ойлоруна бекем тургандардын ичинен доктор/Ахмад Мухтар Умар – Алланын рахматы болсун – бул киши синонимдин болушу толук жоктугу тууралуу ойду билгизет, шарттуу түрдө “Толук жүз пайыздык төп келишүү жана

сүйлөмдүн ар кандай учурдагы айтылыш оордуна карабастан эле эч кандай айырмачылыгы болбостон туруп сөздөр бирин бири толуктайт”.

Булардын катарында Плюмо Филд дагы бар (кошулат) жана Фирус бул экөөнүн оозунан. “Эгерде сөздөрдүн айтылышы эки башка болсо, маанилери дагы бөлөк бөлөк болушу керек”. Бул ой – менин көз карашым боюнча доктор/Анийстин айтканындай эле чыкты, доктор/ Умардын ою чечкиндүү жана курч айтылган.

Түшүндүрмө: Кандай ой пикирлер айтылбасын ал айтылган нерсенин үстүнөн тактоо, изилдөөлөрдү жүргүзүү абзел. Кээ бир окумуштуулар башка бир адамдын оюн алып, ал ойду баланчанын ойу деп айтышат, башка бирөөнүн оозунан алышат, бирок тактыгы аныкталбайт, же аныкталганы менен ал киши таянып жаткан адам кийин балким өзгөрткөн чыгат, ал нерселер төмөндөгү себептер менен келип чыгат:

Биринчиден:

Көптөгөн окумуштуулар синонимди жокко чыгарууда Ибн Фаристин оюна кайрылышып, ал кишинин сөзүн карманышат: “Бул нерсе менен биз айтабыз – бул жол биздин улуу окумуштуубуз Аль – Аббаас Ахмад ибн Яхьянын жолу деп”.

Эгер бул далилдерине көңүл бурсак Саалаб синонимдердин жокко чыгарган, бул тууралуу Ибн Яийш Ахмад ибн Яхья Саалабдын оозунан –“Синонимдердин болушу жана каршы көз карашта экендиги тууралуу – дейт. Ар бир сөздүн мааниси экинчи бир сөздүн мааниси экинчи бир сөздүн маанисине кирбейт мисалы кетти, кайтты”.

Жана дагы Ибн Ассирааждын сөзүндө: “Ахмад ибн Яхьядан айтылгандай, ал киши айтат: Эки сөз башкага айтылып маанилеринин төп келүүсү болбойт”.

Жогоруда Саалабдын синонимге болгон каршы көз карашына таянган адамдардын сөздөрүнө кийин төмөндөгүдөй жыйынтык, натыйжалар келип чыкты:

Ибн Ассирааждын эки сөзүндө, жана Ибн Яийш экөө таянган –“Саалабдан айтылган” деген сөздөрүнө каршы келген илимий тактоолор төмөндө келет.

Аль – Уааки Аль – Лугауий деген Саалабдын эмгеги жогоруда бул кишиге байлап жаткан ишаарат көрсөтмөлөрдү четке кагуу менен бирге Мажаали Саалаб (Аль – амалий) китебинде жана Аль – Фаасийхта айкындалат.

Аль – Амалийде (Аль – Мажаалис) “жана дагы айтылат: Сергек, чыйрак, көңүлдүү, сүйлөөк бала – жол кыскартууга көмөк болот. Дагы айтылат жүрөгүнүн түпкүрү, жүрөгүмдүн кареги, жүрөгүмдүн терени ж.б. бир маанилеш жана пайгамбарыбыз (с.а.в.) айтат: (мен араптардын ичинен эң чеченимин, ал анткени Бани Саад уруусунда өстүм, өзүм анын үстүнө Курайш уруусунан боломун”

Сырткары: үстүнө;

“Соккусу сындырып өттү, жулуп өттү, жарып өттү, эгерде урушуу маанисинде келсе”. “Абу Аль-Аббас: “Көөдөнүмө, дилиме, оюма түштү – бир мааниде

Чыдамдуу, көтөрүмдүү, сабырдуу,

Бир үзүм Сивак сурасаң , бир сындырым, бир бөлүк.”

“Иш баштоо, киришүү, колго алуу” Булар учуруна жараша келише берет.

Ал эми адабий тилде:

“Каны акты ал кан аккан кан, куюлган кан – бир мааниде”

“Сага кечиктирип берсек болот деп саттым, насыяга - акчасын кийин берсе болот деген маанини беришет”

Үчүнчү иш болсо бир окумуштуу өз сөзүндө Саалабдын оозунан бир нече синонимдерди колдонгон сүйлөмдөрдү жолуктурган. Өзгөчө Саалабдын устатынын оозунан Ибн Аль – Арабийдин айтылган сөздөрүндө Саалабдын пикирине туура келбеген нерсе болсо өз пикирин билдирбей калган эмес. Ал устаты менен учурлардын бири болуп төмөнкү устатынан алган кеби айтылат: “Сыгылуу, кыстыгуу” бир мааниге ээ болушат, бирок Саалаб бул устаты айткан кебине каршы болгон эмес.

Ибн аль – Арабийге тиешелүү айтылган сөздөрдүн бири “Араб тилинде ар бир тамганын өз, башка тамгалардын маанилерине эч окшобогон мааниси бар, ал маанилерди бир учурларда эскертип кеткен элек, бирок ал маанилер биздин көптөрүбүздө калган жок чыгаар”

Ушул айтылган сөздөрүнүн эсебинде бул кишинин синоним деген түшүнүкө каршы көз карашта экендиги жана ал тараптын жактоочулары экендигинен кабар берет, бирок бул адам тууралуу эки ойдо болушкан:

Биринчиси: Ибн –Арабийдин айткан сөздөрүнүн негизинде синонимди толук четке кагуу эмес балким синонимдин толук төп келишинин мүмкүн эместигин айкындайт.

Ал дегени – эки сөздүн толук маани жагынан бири бирине тендеш болуучу, бирок сөздүн айтылуу максатында карай айтылуусунда кээ бир сөздөрдүн төп келип калуусу мүмкүн, а бирок алардын ар биринде өзүнүн көз каранды мааниси бар болот.

Экинчиси : Ибн Аль-арабийдин окуучусу Салабтын оозунан устазынын сөзүнөн төмөнкү сүйлөмдөрдү эскеришет.

“Абу аль -аббас бизге бир нече ар саптарын Ибн аль-арабий тууралуу айтып берди :
(үзүндү)

Бир тар жер бар, болушту мен каалабаймын

Катуу коркуп калган немедей жашабаймын

Абу Аль-аббас айтат :Бул саптарды айтып болгон сон мандайында олтурган бир аалым мындай деп кайрылат, -“ О Абу Абдуллах (Абдуллахтын атасы, тергоо иретинде) туура эмес айттын” деди-Абу Аль-аббас себебин сураса ал айтты :тар эмес –кысталыш жер делген дейт.

“О бул кандай” деп тан калып, канча бирге болдук “Тар жана кысылган деген” бир маанини билдирээрин эмдигиче укпанын жокбу? деди.

Үчүнчү: Синонимди жокко чыгарууга бел байлаган окумуштуулардын көпчүлүгү Ибн Фаристин айткан сөздөрүнө таянышат. Бирок бул айтылган сөздөр аныктоого, тастыктоого тийиш. Анткен себеби:

1). Туура бул кишинин эч кандай кошумчасыз айткан сөзүнөн далил алсак, мындай айтылган, ал тек гана түшүндүрүү максатында болгон.

2) Ибн Фаристин синоним тууралуу айткан сөздөрү бир эле жерде эскерилбейт. Ал сөздөрү бир эле жерде эскерилбейт. Ал сөздөрү араб тилинин башка тилдерден айырмаланган кеңдиги тууралуу кабар берет: “Бардык тиледердин араб тилин которуудагы жеткиликтүү мүмкүнчүлүгүнүн болуусу ката көз караш, анткени фарс тилинде кылыч жана анын сыпаттары бир эле сөз менен айтылса, араб тилинде ошол эле кылычтын көптөгөн аталыштарын кезиктирүүгө болот. Ошондой эле арстан, жылкы жана башка нерселердин синонимдери өтө көп. Ошол себептен Ибн Фарис синонимди араб тилинин өзгөчөлүктөрүнүн бири деп эсептейт, жана анын өсүп өнүгүүсүнүн кеңейишинин себеби деп эсептеген. Андан соң кылычтын, арстандый, найзанын жана башка синонимдерин толук которуу мүмкүн эмес деп айтат. Арстанды атаоодо башка тилдерде бир эле сөз менен айтылса, ал эми араб тили ошол маанини 150 түркүн сөз менен сыпаттайт.

Ушул айткан көз караштарына болгон өкүм болуп саналат, туурасы бул киши таптакыр жокко чыгарбагындыгында жатат, бул жөнүндө толук мойнуна алгандыгы (синонимдин толук жокко чыгарууну мумкун эместигин) Сибавийдин сөздөрүн түшүндүргөн кептеринен билсе болот , ал синонимдин өтө аз экендиги тууралуу айтат:”Эки сөздүн эки башка маанини бериши, бул өзгөчүлүгү жана башка сөздөр менен салыштыруудагы болгон айырмачылыгы –ал эми эки башка сөздүн бир маанини берүүсү тек гана зарыл болгон учурда ал сөздүн маанисин кеңейтип түшүнүү дейт, эгерде мааниге терендетип маныз бербестен карай турган болсок синонимдин жоктугу айкын.

Колдонулган китеб булактары:

Сөздөрдүн тилдеги оорду. / автору докт. Камаль Мухаммад Башар. Каир: Жаштар китепканасы, 1988

1. Аладдад (Антонимдер) Кутрубдун китеби доктор Ханна Хададдын тууралоосунан кийин. 69-бет. Биринчи басылыш –«Альулум» басмакансы -1984-1405ж. жана Ибн Аль-Анбарийдин «Антонимдер» аттуу китебинен. 8-бет, фана Альмузхир аттуу китеп Суютийге таандык 400/1 беттер жана Шарх Атгасрийф Аль-Мулукий (таандык жөндөөлөрдүн түшүндүрмөлөрү) 96 жана анын ичинде синонимдин максаттары тууралуу каралган: сөздөрдүн маанилерин зарыл учурда кеңейтүү
2. Альмузхир / Абдурахман Жалал Аддин Ассуюти. Бейрут: Даарульжийль, 991ж.